

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ПОЛІТИЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ У ЧЕСЬКІЙ ДЕРЖАВІ НА ПОЧАТКУ XII ст.

ЛІХТЕЙ І.М. (Ужгород)

Як кожний ранньосередньовічний правитель, чеський князь був не лише главою держави, але й особленням її могутності. Тому князівська влада в Чехії зберігала досить сильні позиції й користувалася авторитетом, однак її не можна називати необмеженою. Часто чеський володар був змушений рахуватися з думкою найближчих радників та, особливо, магнатських родів, підтримка яких чимало важила для нього. З другого боку, феодална верхівка також багато в чому залежала від волі свого правителя. Двозначність становища чеського князя проявлялася уже в його приході до влади. Згідно із Законом Бржетислава I (1035-1055) про сеньйорат (1055 р.), князівський престол у Чеській державі мав наслідувати старший син, а інші отримували уділи. Проте такий порядок тривав недовго і з кінця XI ст. він не брався до уваги. Натомість набули поширення вибори князя шляхтою. На перших порах вони зводилися до простої формальності і відповідали традиційному звичаєві, за яким обраного кандидата садовили на кам'яний стілець посередині Празького Граду і представляли народу [1]. Такий обряд інтронізації, що сягав сивої давнини, зберігся в описі чеського хроніста Козьми Празького і свідчить про тісний зв'язок князя з чехами як «політичним народом» [2].

Із початком XII ст., як тільки династія Пршемисловичів значно розгалужилася, а число ймовірних претендентів на чеський трон нечувано зросло, її окремі представники задля здобуття князівського титулу дедалі частіше стали шукати підтримку в окремих угрупованнях знаті. У своїх зусиллях зайняти князівський престол або втриматися на ньому Пршемисловичі мимоволі були змушені запобігати перед феодалами і обдаровувати їх всілякими милостями та пожалуваннями, найчастіше – маєтками. Зміцнення соціальної позиції сприяло зростанню політичної ролі шляхти, яка в результаті суттєво посилювала свій вплив на вибори правителя. Внутрішня стабільність держави залежала, головним чином, від рівноваги між владою князя і могутністю феодалної знаті.

У принципі, територія Чеського князівства вважалася власністю династії Пршемисловичів, а тому теоретично її можна було ділити лише між представниками цієї родини. Втім, на практиці дробління чеських земель не набуло значного поширення й вилілося в систему кількох уділів. Правлячий князь виділяв кому-небудь зі своїх родичів частину володінь у держання на певний, здебільшого обмежений, термін [3]. Тому «феодална роздрібленість» у Чехії носила своєрідний характер, порівняно з аналогічним явищем деяких країн Західної Європи після розпаду імперії Каролінгів.

Причини такої ситуації російський історик Б.Флоря вбачає в тому, що в Чехії, так само як і в Польщі, процес утворення феодалного землеволодіння та оформлення привілейованого статусу феодалів знаходився в початковій стадії. В результаті у цих країнах не відбулося перетворення уже існуючих сеньйорій у самостійні володіння. Тут, скоріше за все, мав місце поділ централізованої ренти між регіональними угрупованнями панівної феодалної верхівки, яка тільки формувалася. Новоутворені Чеське та Польське князівство виявилися досить стабільними політичними організаціями й надалі не розпалися на масу більш дрібних володінь. У руках центральної влади продовжував залишатися значний земельний фонд [4].

Разом з тим, цілісність державної території якоюсь мірою полегшувала зберігати й географічна замкненість чеських земель. Хоча після смерті Бржетислава I Моравія стала удільним князівством, яке згодом було поділене на оломоуцьку, брненську та зноємську частини, чеські володарі не бажали випускати моравські справи зі своїх рук. Моравська ж гілка Пршемисловичів також не хотіла реального відторгнення, хоча й прагнула обмежити вплив Праги. Суть у тому, що за законом Бржетислава I про сеньйорат старшому представнику династії, включаючи моравську лінію, належало переважне право на трон усєї монархії [5]. В політичній структурі держави XI-XII ст. це знайшло свій вираз у тому, що на території Моравії розташовувалися

уділи молодших членів князівської родини, підлеглій верховній владі чеського князя [6].

Як не парадоксально, але відокремлення Моравії значною мірою провокувалося політикою центральної влади. Остання всіляко утверджувала погляд на Моравію як область, підпорядковану Чехії [7]. Яскравого виразу така тенденція набула у висловлюваннях Козьми Празького. Хроніст обурювався втручанням моравських феодалів у боротьбу за празький трон, бо «Моравія та власники її повинні завжди знаходитися під владою князя чехів, як встановив... Бржетислав, котрий першим підкорив її своєму пануванню» [8]. Намагання поставити моравських родичів у більш тісну залежність від центральної влади й виключити їх з числа спадкоємців, з одного боку, та стремління моравських князів домогтися своїх прав – з другого, – і призводили до частих зіткнень між Пршемисловичами.

Суперечки та усобиці, що почалися всередині правлячої у Чеській державі династії, ставали зручним приводом для втручання у внутрішні справи країни німецьких імператорів: вирішувати питання престолонаслідування, судити-рядити князів, підтверджувати право їх обрання [9]. Першим, хто порушив закон про сеньйорат, був чеський князь Бржетислав II (1092-1100). У 1099 р. він умовив німецького імператора Генріха IV (1056-1106) передати владу в Чехії його братові Борживоеві в якості лена раніше, ніж той буде обраний князем. Своїми діями Бржетислав II не лише визнав право імператора втручатися в питання успадкування чеського трону, але й проігнорував усталені традиції. Адже згідно зі свідченням Козьми Празького, «у чехів був такий порядок, що престол на князювання повинен завжди займати той серед князів, хто старший за віком» [10].

Нехтуючи в такий спосіб вибори вдома та права Олдржіха Брненського (після правлячого князя найстаршим у родині залишався саме він), Бржетислав II намагався вилучити із претендентів на чеський трон моравських Пршемисловичів і закріпити його лише за нащадками короля Вратислава II (1061-1092) [11]. Такий нечуваний у відносинах Чехії та імперії крок мав далекоглядні наслідки, позаяк до цього часу остання визнавала чеським правителем лише того, хто вже був обраний членами правлячої династії, вельможами й князівськими дружинниками або з їх допомогою взяв владу в країні у свої руки [12]. Порушення ж Бржетиславом II принципу сеньйорату ще тісніше прив'язало Чехію до Німецької імперії й поклато початок міжусобним війнам.

Отже, після смерті Бржетислава II володарем Чехії став Борживой II, який на той момент управляв більшою частиною Моравії. Борживой (1100-1107, 1117-1120) посів празький стіл на Різдво 1100 р. Після його поспішного відходу з Моравії свої

колишні маєтки негайно зайняли Олдржіх та Літолт. Їх обох усунув від влади Бржетислав II. Саме він позбавив Олдржіха брненського уділу та інтернував його у Кладсько, а від Літолта відібрав зноємський край. Із польської еміграції повернувся також Божей та Мутіна, лідери досить впливової родини Вршовців. Князь Борживой проявив милість й опальні вельможі знову отримали ті міста, якими володіли раніше: Божей – Жатець, а Мутіна – Літомержіце [13]. Така поступливість Борживоя засвідчує скоріше те, наскільки невпевнено він почувався в перші місяці свого правління, ніж його добру волю.

Хистким становищем Борживой відразу вирішив скористатися Олдржіх. Як найстарший серед Пршемисловичів, він звернувся до німецького імператора Генріха IV і за багату грошову винагороду попросив виділити йому Чехію в лено. Цісар погодився дати Олдржіхові знаки князівської влади і прапорець, але його обрання на празький стіл залишив на розсуд чехів. При допомозі довірених осіб Олдржіх погрозами намагався переконати комітив країни в законності своїх прав на управління Чехією. Однак залякування не принесло бажаних результатів і тоді брненський князь добився від імператора дозволу піти війною проти Борживоя та силою заволодіти чеським тронем. У серпні 1101 р. Олдржіх та його брат Літолт із добре спорядженим військом вторглися в Чехію. Назустріч їм вирушив Борживой і, розбивши табір біля граду Маліна, що в Чаславській області, почав готуватися до битви. Тільки-но стало відомо, що найвпливовіші вельможі Борживоя не покинуть і на допомогу йому поспішають оломоуцькі удільні князі Святополк і Ота, нападники в сум'ятті відступили. Борживой відмовився від переслідування й бунтівні Пршемисловичі без перешкод повернулися у свої володіння: Олдржіх – у Брно, а Літолт – у Зноєм [14].

Тим часом найвищої кульмінації досягла міжособна боротьба в Польщі. Її володар Владислав I Герман (1079-1102) виявився не в змозі протидіяти дезінтеграційним процесам. Лише протягом 1093-1107 рр. Польща зазнала чотири територіальні поділи, що привнесло елементи новизни в її управління. Мається на увазі інституція верховної, загальнодержавної влади, яку, за теорією О. Бальцера, у польській історіографії прийнято називати «принципатом». Виникнення такої «форми ранньофеодальної монархії, – як відзначає О. Толочко, – було зумовлене необхідністю поєднання періодичних патримоніальних поділів території з ідеєю утримання державної цілісності». У цій структурі одному з-поміж спадкоємців надавалися значно більші владні повноваження, якими, зокрема, передбачалося здійснення загальнодержавних функцій [15]. Спочатку верховним князем (принцелсом) Польщі по відношенню

до своїх синів Збігнева й Болеслава став Владислав Герман. Відтак у боротьбі за принципат зіткнулися вже Збігнев і Болеслав. Їх протистояння послабило монархічні основи унітарної держави й посилило роль регіонів: Силезії, Малої Польщі, Великої Польщі, Куявії, Мазовії та ін. [16].

Династичні угруповання, які вели боротьбу за владу у Польщі, досить суттєво відрізнялися своїми політичними концепціями. До першого з них, очолюваного Збігневом, входили в основному прихильники децентралізації та пасивної зовнішньої політики. На міжнародній арені вони спиралися на традиційних противників сильної Польської держави – німецьких і чеських феодалів. Табір Збігнева не був стабільним, позаяк невдовзі значна частина польської знаті, яка на перших порах примкнула до його угруповання, стурбована тісними зв'язками свого лідера з такими закордонними «союзниками», перейшла на бік Болеслава. Він стояв на чолі другої партії. Програма Болеслава та його оточення мала на меті зміцнити міжнародне становище Польщі, відновити сильну центральну владу і знаходила широку підтримку не лише серед лицарства, але й багатьох магнатів [17].

Смерть Владислава Германа влітку 1102 р. прискорила розв'язання конфлікту між братами. Країна була поділена на два державні організми, незалежні один від одного. Старший Збігнев правив у Великій Польщі, Куявії, Ленчицькій та Серадзькій землях, а молодший Болеслав – у Силезії й Малій Польщі. Розуміючи неминучість зіткнення з табором Збігнева, угруповання Болеслава, в якому, ймовірно, головну роль відігравали краківський єпископ Балдвін і воєвода Скарбимир, намагалося встановити тісні зв'язки з Руссю та Угорщиною. У 1103 р. між донькою київського князя Святополка (1093-1113) Збиславою та Болеславом було оформлено шлюбні відносини [18]. Збігнев та його прихильники, очевидно, добре усвідомлювали, проти кого спрямовувався союз Болеслава з київським князем. Тому вони звернулися по допомогу до чехів і вмовили останніх напасти на Силезію, яка належала Болеславу [19]. Отже, відновлення міжособної боротьби в Польщі зачепило й Пршемисловичів.

До походу в Силезію Борживой залучив і оломоуцького князя Святополка. Об'єднавши свої сили, вони розбили табір біля граду Речен. Довідавшись про це, Болеслав відправив до Борживоя посольство, яке мало нагадати чеському володареві про його тісні родинні стосунки з молодшим сином Владислава Германа. Крім того, Болеслав передав Борживоєві тисячу гривень сріблом, аби той відмовився від нападу на Силезію. Зваблений грошима, Борживой порушив обіцянку, дану Збігневу, й повернувся до Праги. В результаті, Болеслав зумів відвернути спустошення силезьких земель, а заодно

вбити клин у дружні стосунки між Святославом та Борживоєм, позаяк останній не бажав ділитися зі своїм двоюрідним братом отриманою грошовою винагородою. Відтак Болеслав переміг поморян, які перебували в союзі зі Збігневом, й уклав мирну угоду з угорським королем Калманом [20].

Між Арпадовичами у той самий час також поглиблювалося династичне протистояння. У 1095 р. помер угорський король Ласло I (1077-1095), котрий не залишив нащадків чоловічої статі. Він передав королівську корону племінникові Калманові (1095-1116), хоча перед цим визначив спадкоємцем молодшого брата останнього – Алмоша. Калман успішно продовжив розпочату Ласлом I боротьбу за хорватський трон. Після військової інтервенції в 1102 р. він коронувався в Біограді (Далмація), а через три роки (1105) зайняв південну частину Приморської Хорватії (Задар, Трогир, Спліт). Так виникла персональна унія Угорщини й Хорватії [21]. Скривджений Алмош подався у Польщу до Болеслава, з допомогою якого сподівався отримати угорський престол. Але польський похід в Угорщину виявився не на користь Алмоша. Болеслав уклав з Калманом не лише мир, але й союз, спрямований проти Борживоя. При цьому Болеслав розраховував також на підтримку оломоуцького князя Святополка, котрий замірявся захопити владу в Празі [22].

Після ретельної підготовки наприкінці вересня 1105 р. Святополк вирушив у похід проти Чехії. Момент він вибрав дуже вдало, бо саме в цей час Борживой знаходився за межами країни. Відмова угорського допоміжного загону, який було відкликано, либонь, через новий заколот Алмоша та прохолодне ставлення чеських вельмож до нападника, сприяли тому, що й Болеслава військова дружина не наважилася просуватися вглиб Чехії. Оломоуцький правитель досяг Праги, проте Борживой, котрий негайно повернувся додому від цесаря з-під Регенсбурга, зумів утримати місто [23]. Святополк відступив. Чисельній групі втікачів із Чехії, які боялися покарання за підтримку оломоуцького князя, Болеслав надав притулок у своїх силезьких та малопольських маєтках [24], бо «Святополк володів маленьким уділом і не мав великого багатства» [25].

На щось більше сподіватися було годі, адже весна 1106 р. виявилася для Болеслава критичною. Поновилися бої з повсталим Збігневом. Тому, щоб нейтралізувати можливе втручання Борживоя на користь останнього, Болеслав був змушений відмовитися від подальшого сприяння Святополку Оломоуцькому. В ході жорстких військових дій 1105-1106 рр. Болеслав, відчувачи, очевидно, нестачу власних сил, попросив підкріплення в київського князя та угорців. Допомога союзників зміцнила становище Болеслава й наприкінці 1106 р. він пішов на Каліш, Спіцімеж, а відтак подався до Мазовії.

Бої перенеслися на правий берег Вісли. Збігневу не залишалося іншого виходу, як визнати Болеславу зверхність, віддати йому Велику Польщу і вдоволюватися виділеною братом у ленне володіння Мазовією. Після угоди зі Збігневом Болеслав III Кривоустий (1102-1138) фактично став одноосібним правителем Польщі [26].

Чехи ж у тій порі переживали державний переворот. Незважаючи на невдачу під стінами Праги, славолюбивий Святополк продовжував виношувати плани здобути чеський трон. Вплив оломоуцького князя сягав і празького двору. Свою дружину він тримав у постійній бойовій готовності й робив усе можливе, аби підірвати довіру до Борживоя в суспільстві. В такій ситуації Борживой усю лютю спрямував проти Вршовців, почав з підозрою ставитися до тих радників, котрих «успадкував» від Бржетислава, й наблизив до себе «нових» людей – переважно незначного походження. В атмосфері інтриг та підступництва підкорялися Борживоеві відмовився навіть молодший брат Владислав. Чи то з побоювання за подальші непередбачувані дії чеського князя, чи сподіваючись на майбутню перемогу Святополка, в табір останнього дедалі активніше переходила знать із найближчого оточення Борживоя. З її допомогою весною 1107 р. Святополк усунув Борживоя від влади й 14 травня зайняв празький престол [27].

Святополк не лише відсторонив Борживоя, права котрого на князівський трон із самого початку були спірними, але обійшов також Олдржіха, найстаршого в родині Пршемисловичів, до того ж уже затвердженого цісарем. За погодженням із вельможами, Святополк посів празький стіл при умові, що після нього князем стане Владислав. Таким чином, Борживой і Олдржіх були вилучені з числа тих членів династії, котрі мали всі підстави претендувати на титул чеського князя. Принцип старшинства перетворювався із обов'язкового правила у вказівку впливового кола лідерів феодальних угруповань відносно того, кому належить правити всіма чехами. Однак традиційному звичаєві, за яким обраного кандидата підводили до кам'яного трону в Празькому Граді, садовили на нього, представляли народу, що зібрався і вітав майбутнього володаря викриками, повинен був підкорятися кожний Пршемислович, котрий прагнув здобути в Чехії загальне визнання [28]. Це стосувалося і Святополка. Такий прийом, вигідний як Святополкові, так і вельможам, усунув видимі сторони незаконності травневого перевороту. «Право чехів» формально не постраждало, а лише набуло нового змісту [29].

Матеріальну вигоду від перипетій боротьби за владу в Чехії отримав німецький король Генріх V. Саме до нього зі скаргою на дії Святополка звернувся Борживой. Генріх вирішив підтримати

Борживоя, котрий пообіцяв велику суму золота й срібла, якщо король поверне несправедливо відібране Чеське князівство. Генріх V погрозами викликав до себе Святополка і наказав ув'язнити його в Госларі, а Борживоя послав князем у Прагу. Проте озброєна дружина, яку надав Віпрехт із Гройче для супроводу Борживоя, не допомогла останньому утвердитися на празькому троні. Вона розбіглася тільки-но наразилася на військо, яке Святополк залишив біля Добеніна, що неподалік чеського кордону під командуванням брата Оти. Незважаючи на те, що Борживой так і не отримав князівства, він віддав Генріхові обіцяні гроші. Після цього німецький король звільнив з-під варті Святополка і визнав його владу в Чехії. За це Святополк зобов'язався виплатити Генріхові 10 тис. гривень срібла. Їх збір важким тягарем лягав на плечі всіх верств населення країни. Святополк спромігся здобути й надіслати в імперію лише частину дорогоцінного металу. Замість решти грошей він відправив заручником до Генріха V свого брата Оту, котрому невдовзі вдалося втекти [30].

Втручання у справи успадкування трону в Чехії було провісником більш рішучої політики Генріха V щодо країн Центральної Європи. Молодий, народжений у 1086 р., король силою захопив владу в Німеччині, піднявши повстання проти свого батька – імператора Генріха IV. Останній не зумів примиритися з церквою навіть після смерті Урбана II (1099) і в 1102 р. папа Пасхалій II (1099-1118) піддав цісаря новій анафемі. Не допомогла ні обіцянка Генріха IV здійснити похід у Святу землю, ні постанова про запровадження «загального миру» в усій країні [31]. Стурбовані зростанням впливу дрібної шляхти імперські князі, Генріха IV стали покидати імперські князі. В 1104 р. спалахнула міжособна війна – проти Генріха IV повстав його другий син Генріх. Імператор зазнав поразки і був захоплений у полон. Його навіть змусили віддати синові цісарські регалії та зректися престолу. В січні 1106 р. на з'їзді в Майнці Генріх V (1106-1125) був визнаний усіма князями німецьким королем. Невдовзі імператору вдалося втекти і розпочати підготовку до війни проти князів та Генріха IV. Однак під час цієї останньої спроби повернути собі владу Генріх IV помер у Льежі (Лютіху) 7 серпня 1106 р. [32].

Здавалося, що зі смертю Генріха IV ідея боротьби за інвеституру втратить зміст і зникне головна перешкода для загального примирення. Проте подальші події розвивалися якраз навпаки. Генріх V збирався нормалізувати стосунки з папством, але логіка політичної боротьби змусила і його продовжити старий конфлікт [33]. Свої позиції у протистоянні з римським понтифіком німецький король намагався підсилити за допомогою успіхів на сході. Якщо Чехія поступово опинялася у васальній

залежності від німецького цесарства, то Польща й Угорщина дедалі активніше намагалися уникати його впливу. Тому Генріх V, вочевидь, мав намір повернутися до основної лінії східної політики Генріха III (1039-1056). Зростання могутності Угорщини на рубежі XI-XII ст. ще більше заохочувало його до швидкого, як він сподівався, знищення цього головного оплоту незалежності центральноєвропейських держав від імперії. В династичних чварах, що охопили Польщу, Чехію й Угорщину Генріх V вбачав сприятливий ґрунт для здійснення своїх універсалістських планів [34].

Задля того, щоб об'єднати країну та послабити втручання Німеччини у внутрішні справи Польщі правитель останньої Болеслав Кривоустий став дотримуватися досить далекоглядної зовнішньої орієнтації. Він відвернувся від Алмоша, котрий спочатку шукав у нього заступництва, домовився з Калманом і, завдяки підкріпленню з Угорщини та Русі, переміг Збігнева. Польсько-угорський союз спонукав Генріха V до більш енергійних дій, позаяк успіхи Калмана в Хорватії та його остаточне утвердження в цій країні він розглядав як порушення прав імперії та небезпеку зростання могутності незалежної від неї Угорщини. До того ж, здійснений у 1107 р. спільний виступ Болеслава й Калмана в Чехію свідчив про їх прагнення не лише позбавити Німеччину зручного плацдарму для нападу на Польщу та Угорщину, але й змусити чеського князя покинути Генріха V. Угода, укладена між Калманом та Болеславом напередодні зіткнення з імперією, на думку польського історика Яна Домбровського, чітко визначала, що якщо один із них буде атакований Німеччиною, то інший завдасть удару Чехії. Подальший хід подій підтверджує правильність такої оцінки ситуації [35].

У 1108 р. Генріх V вирішив виступити проти Калмана. Зручною нагодою для втручання в Угорщину стало прохання про допомогу від Алмоша. Під час військових приготувань до походу проти угорського короля Генріх V почав задобрювати традиційних чеських союзників. Перш за все він зголосився стати хресним батьком для новонародженого Святополкового сина, котрого в результаті також нарекли Генріхом. Відтак цесар попередив володаря Чехії, щоб той готувався виступити з ним проти Калмана. За це Генріх пробачив Святополкові залишок боргу в сумі 3 тис. гривень. На рішення чеського князя взяти участь у збройному нападі на Угорщину вплинули також вісті, що надходили з Польщі, де в Болеслава III знайшов притулок вигнаний Борживой II. На час своєї відсутності Святополк довірив управління Чехією вельможам Вацекові та Мутіні. Останній, до речі, походив із родини Вршовців. Сторожовим загонам Вацека і Мутіні належало також обороняти країну в разі несподіваного нападу поляків [36].

У вересні 1108 р. в Регенсбурзі зібралось чисельне рицарство німецького короля й рушило на Братиславу. Прямуючи на злиття з Генріхом V, чеський князь спустошив Поважжя, зокрема землі між Тренчином і гирлом Вагу до Дунаю. Згідно з угодою із угорським королем, Болеслав Кривоустий зосередив неподалік чеського кордону свої війська, що були готові в будь-який момент виступити. Перші сутички сталися на моравсько-силезькому рубежі. Відтак, передові частини Болеслава вдерлися в Чехію. Вацек та Мутіна, не наважуючись зав'язувати бій із переважаючими силами противника, відступили вглиб країни. Поляки пограбували Кладсько й увірвалися в Градецьку область. Однак невдовзі надійшло повідомлення про те, що поморяни знову загрожують північним володінням Польщі. Це змусило Болеслава покинути Чехію [37].

Агресія Генріха V в Угорщину виявилася невдахою. Головні сили імператорського війська застрягли під Братиславою. Тут Святополк довідався про те, що загопи польського короля вторглися в Чехію. Участь Борживоя в бойових діях на боці Польщі означала лише одне: Болеслав III готує його повернення до Праги, користуючись відсутністю Святополка. Ситуацію ускладнювала підозра Вацека в причетності Мутіни до змови із Борживоем. За таких обставин Святополк негайно покинув табір Генріха V й поспішив у Чехію. Втім, питання щодо зради Мутіни залишається відкритим. Свою роль тут зіграли інтриги, поширювані головним чином Вацеком. Незважаючи на це, розлючений Святополк вдавсь до помсти. Наприкінці жовтня 1108 р. на сході Чехії, неподалік граду Врацлав були перебиті Мутіна, його сини, а також їх деякі родичі. Божея та інших членів родини Вршовців смерть наздогнала біля села Лібіце. Кілька днів продовжувалася кривава бійня, під час якої Святополк зводив рахунки із Вршовцями. Ті, хто зумів врятуватися, втекли в Польщу й Угорщину [38].

Напад Болеслава III на Чехію, організований в рамках польсько-угорського союзу задля роздріблення сил Генріха V, свою мету виправдав. Єдиним успіхом німецько-чеського походу була згода Калмана на повернення в Угорщину Алмоша [39]. Наприкінці жовтня 1108 р. Генріху V довелося зняти облогу Братислави. Відразу ж після його відступу угорці вторглися в Моравію. Святополк на чолі війська поспішив відбити наступ, але під час нічної їзди поранив собі око і був змушений припинити збройну виправу. Лише в лютому 1109 р. чеський князь швидким ударом захопив Нітру й повернувся додому з великою здобиччю [40].

У серпні 1109 р. Генріх V відновив бойові дії в Центральній Європі. На цей раз цесар під приводом захисту Збігневових прав атакував Польщу. Незважаючи на прихід чеського підкріплення, військова

компанія знову не дала бажаних результатів. [41]. Коли вже йшлося про припинення походу, 21 вересня 1109 р. Святополк, повертаючись із наради в Генріха, був убитий кимось зі своєї дружини. Невідомий ворог врятувався втечею. Наразі точно не з'ясовано, наскільки вірогідним є твердження Козьми Празького про те, що князеві помстилися Вршовці [42]. За іншою версією, це вчинив Віпрехт із Гройче. Зрештою, смерть Святополка могла бути вигідною як для Борживоя II, котрого той позбавив престолу, так і для польського володаря Болеслава III [43]. У свій час останній якоюсь мірою допомагав Святополку здобути владу в Чехії. За це Святополк обіцяв Болеславу вірну дружбу й порушив клятву, тільки-но став князем.

Саме в такому ракурсі характеризує чеського правителя польський хроніст Галл Анонім. Він називає Святополка людиною знатною, але жорстокою за своєю натурою, хоробрим воїном, але хитрим душею, персоною, якій не варто довіряти [44]. Запальний і тиранічний князь мав усі задатки для того, щоб захопити і втримати празький трон, однак не був конструктивною особистістю. Після вбивства Святополка міжусобна боротьба в Чехії продовжувалася. Вона зумовлювала зростання внутрішньополітичної нестабільності в країні й посилювала її зовнішню залежність від Німеччини. Адже кожний претендент на владу в Празі прагнув заручитися підтримкою цесаря.

ЛІТЕРАТУРА

1. Přehled dejin Československa I/1 [do roku 1526].- Praha, 1980.- S. 133.
2. Жемличка Й., Марсина Р. Возникновение и развитие раннефеодальных централизованных монархий в Центральной Европе (Чехия, Польша, Венгрия)// Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне. VI-XII вв.).- М., 1991.- С. 177.
3. Přehled dejin Československa I/1 [do roku 1526].- S. 133.
4. История Европы.- М., 1992.- Т. 2. Средневековая Европа.- С. 392.
5. Жемличка Й., Марсина Р. Возникновение и развитие раннефеодальных централизованных монархий в Центральной Европе (Чехия, Польша, Венгрия).- С. 174.
6. Nový R. Přemyslovský stát 11 a 12 století.- Praha, 1972.- S. 162-163.
7. Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья.- М., 1982.- С. 130-131.
8. Cosmae Pragensis chronica Boemorum. MGH SS, Nova series II. Ed. V. Bretholz.- Berlin, 1923.- III. 34.- S. 205.
9. Любавський М.К. Історія западних славянъ (прибалтійських, чеховъ и поляковъ). Лекції, Читання в М. Университетъ и на Высшихъ Женскихъ Курсахъ в Москвѣ.- М., 1917.- С. 91.
10. Cosmae Pragensis chronica Boemorum. III. 13.- S. 176.
11. Žemlička J. Čechy v době knížecí (1034-1198).- Praha, 1997.- S. 126.
12. Кратка история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней.- М., 1988.- С. 29.
13. Cosmae Pragensis chronica Boemorum. III. 14.- S. 177.
14. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Čast II. Od Břetislava I do Přemysla I. (1034-1197).- Praha, 1913.- S. 410-411.
15. Толочко О.П. Польша і Русь: спроба створення моделі потестарних структур// Україна і Польша в період феодалізму. Збірник наукових праць.- К., 1991.- С. 14.
16. Crudzicki T. Podziały dynasticzne monarchii Piastowskiej w koccu XI i pocznętkach XII w.// Zapisky Historiczne.- 1971.- № 3.- S. 367-403.
17. Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X - первой трети XIII вв.- К., 1988.- С. 63-64.
18. Літопис руський/ Пер. з давньорусь. Л.Є.Махновця; Відп. ред. О.В.Мишанич.- К., 1989.- С. 157.
19. Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X - первой трети XIII вв.- С. 64.
20. Maleczyński K. Bolesław III Krzywousty.- Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975.- S. 49-78.
21. История Венгрии. В трех томах.- М., 1971.- Том. I.- С. 139.
22. Maleczyński K. Bolesław III Krzywousty.- S. 49-78.
23. Choc P. Boje o Prahu za feudalismu.- Praha, 1957.- S. 170-172.
24. Třeštík D. Kosmas. Praha, 1972.- S. 94-95.
25. Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Monumenta Poloniae Historica, Nova series II. Ed. C. Maleczyński.- Cracoviae, 1952.- III. 16.- S. 143.
26. Crudziński T. Podziały dynasticzne monarchii Piastowskiej w końcu XI i początkach XII w.- S. 404.
27. Žemlička J. Čechy v době knížecí (1034-1198).- S. 130-131.
28. Kulecki M. Ceremoniał inronizacyjny Przemyślidów w X-XIII wieku// Przegląd Historyczny.- 1984.- q 75.- S. 441-451.
29. Fiala Z. Přemyslovské Čechy. Český stat a společnost v letech 995-1310, 2. vyd.- Praha, 1975.- S. 148.
30. Cosmae Pragensis chronica Boemorum. III. 20-21.- S. 185-188.
31. Žemlička J. Čechy v době knížecí (1034-1198).- S. 132.
32. Егер О. Средние века. (Всемирная история, т. 2).- СПб., 1997.- С. 221; Рыжов К.В. Все монархи мира. Западная Европа.- М., 2001.- С. 75-76.
33. История средних веков. В 2 т. / Под ред. С.П. Карпова.- М., 1998.- Т. 1. С. 369.
34. Домбровский Я. Польская политика и натиск германского феодального мира на Чехию и Венгрию в средние века// Германская экспансия в центральной и Восточной Европе. Сборник статей по истории так называемого «Дранга нах остен» / Пер. с польск. И.В. Созина и И.С. Королюка.- М., 1965.- С. 83.

35. Там же.- С. 84.
36. Cosmae Pragensis chronica Boemorum. III. 22.- S. 188-189.
37. Velké dejiny zemí Koruny české. Svazek I. do roku 1197.- Praha Litomyšl, 1999.- S. 495.
38. Cosmae Pragensis chronica Boemorum. III. 23-24.- S. 190-193; Novotný V. České dejiny. Dílu I. Čast II. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034-1197).- S. 453-457.
39. Домбровский Я. Польская политика и натиск германского феодального мира на Чехию и Венгрию в средние века.- С. 84.
40. Cosmae Pragensis chronica Boemorum. III. 25-26.- S. 194.
41. История Польши. Второе, дополненное издание/ Под ред. В.Д. Королюка, И.С. Миллера, П.Н. Третькова.- М., 1956.- Т. III. С. 56.
42. Cosmae Pragensis chronica Boemorum. III. 27.- S. 195-196.
43. Novotný V. České dejiny. Dílu I. Čast II. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034-1197).- S. 465.
44. Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. III. 16.- S. 142-143.

РЕЗЮМЕ

ПОЛИТИЧЕСКАЯ НЕСТАБИЛЬНОСТЬ В ЧЕХИИ В НАЧАЛЕ XII ВЕКА

Лихтей И.М. (Ужгород)

В статье рассматриваются важнейшие вопросы, связанные с борьбой за чешский трон в начале XII века. Перипетии противостояния за власть среди членов правящей в Чехии династии Пршемисловичей продемонстрировали рост сепаратистских устремлений, что нашло свое выражение в углублении политической нестабильности в стране. Соперничество между Борживоем и Святополком привело к нарушению «Закона о сеньорате» и еще теснее привязало государство к Германии, поскольку каждый из претендентов на пражский стол стремился получить поддержку императора.

ZUSAMMENFASSUNG

POLITISCHE INSTABILITÄT IN BÖHMEN (TSCHECHIEN) AM ANFANG DES 12. JAHRHUNDERTS

Lichtej I. (Ushhorod)

In dieser Abhandlung werden wichtige Fragen erklärt, die mit dem Kampf für den böhmischen (tschechischen) Thron verbunden sind. Peripetien der Konfrontation im Kampf für die Macht unter den Angehörigen der regierenden in Böhmen Dynastie Prschemyslovytsch repräsentierte das Wachsen der separatistischen Bestrebungen, was die Vertiefung der politischen instabilität im Lande erregte. Die Revalität zwischen Borshyvoj und Svjatopolk führte zur Verletzung «des Gesetzes über Lehnsherrschaft» und machte das Land von Deutchland noch mehr abhängig, denn jeder von Bewerber um den prager Thron strebte vom Kaiser unterstützt zu werden.